

Πτυχιακή εργασία

Τίτλος:

**«Η θεωρητική διαμάχη των Κένυς - Χάγιεκ και η επιρροή τους στην
Οικονομική σκέψη και Πολιτική»**

Μαρία Ματθαιουδάκη

13244

Επιβλέπων Καθηγητής

Κ. Πανάγου Βασίλειος

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά τον Καθηγητή κ. Πανάγου για τη δυνατότητα που μου έδωσε να ασχοληθώ με αυτό το ενδιαφέρον θέμα και για την καθοδήγηση κατά την εκπόνηση της παρούσας πτυχιακής εργασίας. Αφιερώνω την εργασία στην Οικογένειά μου.

Πίνακας Περιεχομένων

Πρόλογος.....	4
Εισαγωγή.....	5
Κεφάλαιο 1: Συνοπτική βιογραφική παρουσίαση των δύο Οικονομολόγων.....	6
1.1 Κέυνς: Η ζωή και το έργο του.....	6
1.2 Χάγιεκ: Η ζωή και το έργο του.....	10
Κεφάλαιο 2: Cambridge εναντίον London School of Economics: Η θεωρητική διαμάχη.....	14
2.1 Το ιστορικό πλαίσιο.....	14
2.2 Η Οικονομική σκέψη του Κέυνς.....	16
2.3 Η Οικονομική σκέψη του Χάγιεκ.....	21
2.4 Η θεωρητική διαμάχη του 31'-32'.....	23
2.5 Γιατί ο Χάγιεκ δεν άσκησε κριτική στη Γενική θεωρία του Κέυνς;	26
Κεφάλαιο 3: Επιρροή στην Οικονομική Επιστήμη και Πολιτική.....	27
3.1 Η Κευνσιανή σχολή.....	27
3.2 Η Αυστριακή σχολή.....	28
Συμπεράσματα - Επίλογος.....	30
Βιβλιογραφία.....	33

Πρόλογος

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται και αναλύεται κριτικά η θεωρητική διαμάχη ανάμεσα σε δυο εξέχουσες μορφές της Οικονομικής Επιστήμης, των Κέυνς – Χάγιεκ. Η παρουσίαση εξετάζει το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο ωρίμασε η σκέψη των δυο οικονομολόγων στο ενδιάμεσο δίο Παγκοσμίων Πολέμων και της Μεγάλης Κρίσης του 1929 στις ΗΠΑ. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην μεταξύ τους θεωρητική σύγκρουση το 31'-32' μέσα από τις σελίδες του περιοδικού *Economica* αλλά και στη γενικότερη διάσταση των απόψεων τους γύρω από τη δημοσιονομική και νομισματική πολιτική και τον παρεμβατικό ρόλο του κράτους, τα μέτρα πολιτικής στο βραχυχρόνιο και μακροχρόνιο ορίζοντα, το ρόλο της γνώσης και της αβεβαιότητας κ.α. όπως αποτυπώθηκε στα διάφορα έργα τους. Ο Κέυνς πέθανε σχεδόν πενήντα χρόνια πριν τον Χάγιεκ αλλά το έργο του συνεχίστηκε από ενθουσιώδεις οικονομολόγους που δημιούργησαν ομώνυμες σχολές, ενώ οι προτάσεις του για τη βραχυπρόθεσμη διαχείριση των οικονομικών κρίσεων παραμένουν και σήμερα επίκαιρες. Ο Χάγιεκ άφησε ένα πολυσχιδές έργο τόσο στα Οικονομικά, όπου το απονεμήθηκε για τη συνεισφορά του το Βραβείο Νόμπελ το 1974, όσο και στην Πολιτική Επιστήμη και Ψυχολογία. Συνέβαλε στην εδραίωση και διάδοση των ιδεών της Αυστριακής Οικονομικής Σχολής και οι απόψεις του επίσης υπήρξαν βαθειά επιδραστικές σε όσους τον ασπάζονταν, αν και δεν απέκτησε ποτέ το ακροατήριο του Κέυνς. Πέρα από τις θεωρητικές τους διαφορές οι Κέυνς – Χάγιεκ υπήρξαν φίλοι με αμοιβαία εκτίμηση ο ένας για τον άλλον, ένθερμοι υποστηρικτές των φιλελεύθερων ιδεωδών και καινοτόμοι διανοητές.

Εισαγωγή

Το σκηνικό κατάρρευσης της στεγαστικής αγοράς των ΗΠΑ το 2007, η μετάδοση της κρίσης στην Ευρώπη, η απότομη άνοδος της ανεργίας σε πολλές χώρες, η χρεοκοπία σημαντικών τραπεζικών ιδρυμάτων, η κρίση εμπιστοσύνης των επενδυτών στα ομόλογα πολλών χωρών συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας θύμισαν τη Μεγάλη Κρίση του 29' στις ΗΠΑ. Όπως τότε έτσι και σήμερα ο τρόπος αντιμετώπισης των δυο μεγάλων κρίσεων φέρνει στο προσκήνιο δυο από τους μεγαλύτερους οικονομολόγους όλων των εποχών τους Κέυνς – Χάγιεκ. Ποια άποψη πρέπει να εισακουστεί; Του Χάγιεκ που υποστήριζε ότι οι άστοχες επενδύσεις (malinvestments) που έγιναν την περίοδο της φούσκας και της πλημμυρίδας του φτηνού χρήματος πρέπει να αφεθούν να πτωχεύσουν μέχρις ότου το σύστημα να επανέλθει στα φυσιολογικά του επίπεδα, αποδεχόμενοι στο ενδιάμεσο την υψηλή ανεργία; Ή του Κέυνς που προωθούσε την ενεργητική παρέμβαση του κράτους ώστε να αντιμετωπιστεί βραχυπρόθεσμα το κοινωνικό και οικονομικό κόστος της ανεργίας και να βγει η οικονομία από την κρίση δαπανώντας έστω και ελλειμματικά αν χρειαστεί. Γενικότερα, ο ρόλος του κράτους στην οικονομία, οι κανόνες διακριτικής διαχείρισης της νομισματικής πολιτικής ανάλογα με τις περιστάσεις, ο ρόλος της γνώσης, της άγνοιας και των προσδοκιών, οι συνταγές για το βραχυχρόνιο και μακροχρόνιο ορίζοντα είναι μερικά από τα θέματα στα οποία θα συγκρουστούν η Κευνσιανή με την Χαγιεκιανή σπτική. Η παρούσα εργασία χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο **Κεφάλαιο 1** γίνεται μια συνοπτική βιογραφική παρουσίαση των δυο στοχαστών και οι κυριότεροι σταθμοί στη διαμόρφωση του έργου τους. Στο **Κεφάλαιο 2** αναλύεται το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο κλήθηκαν να δώσουν απαντήσεις, τα κύρια σημεία των έργων τους πριν τη διαμάχη του 31'-32' και κλείνοντας ένα σύντομο υποκεφάλαιο σχετικά με το ερώτημα που αφορά στην ιστορία της οικονομικής σκέψης αναφορικά με την απροθυμία του Χάγιεκ να ασκήσει κριτική στη *Γενική Θεωρία* του Κέυνς. Στο **Κεφάλαιο 3** παρουσιάζεται η θεωρητική κληρονομιά των δυο Οικονομολόγων όπως αυτή αποτυπώνεται με τους συνεχιστές του έργου τους και η επίδραση τους στην άσκηση οικονομικής πολιτικής. Τέλος ακολουθούν τα συμπεράσματα και το κλείσιμο της εργασίας.

Κεφάλαιο 1: Συνοπτική βιογραφική παρουσίαση των δύο Οικονομολόγων

Το παρόν κεφάλαιο χωρίζεται σε δυο μέρη. Στο πρώτο μέρος δίνονται τα κύρια βιογραφικά στοιχεία για τον Κέυνς καθώς και οι σταθμοί της εργογραφίας του ώστε να κατανοηθεί πληρέστερα η εξέλιξη της οικονομικής του σκέψης. Ομοίως συμβαίνει και στο δεύτερο μέρος του κεφαλαίου αυτή τη φορά για τον Χάγιεκ.

1.1 Κέυνς: Η ζωή και το έργο του

Ο Τζον Μέιναρντ Κέυνς(John Maynard Keynes) γεννήθηκε το 1883 - τη χρονιά που πέθανε ο Μαρξ - και κατάγεται από οικογένεια με μακρά παράδοση που χρονολογείται από το 1066 και τον William de Cahagnes. Ο πατέρας του, Τζον Νέβιλ Κέυνς ήταν επίσης οικονομολόγος και μάλιστα σεβαστός.

Η χαρισματική του προσωπικότητα άρχισε να προδιαγράφεται από τα παιδικά του χρόνια. Λέγεται πως σε ηλικία 5 ετών είχε συλλάβει την έννοια του τόκου από οικονομική άποψη, στα 6 αναρωτιόταν πως λειτουργεί ο εγκέφαλος και στα 7 μπορούσε άνετα να σταθεί σε μια παρέα μεγαλύτερων. Ξεκίνησε την εκπαίδευσή του στο ιδιωτικό δημοτικό σχολείο Γκούνττσαϊντ όπου ήταν εξαιρετικός μαθητής και κέρδισε υποτροφία για το φημισμένο Ήτον. Τελειώνοντας από εκεί, στα 17 του πια, γίνεται δεκτός στο Κέιμπριτζ και στο κολέγιο Κινγκς. Ο Μάρσαλ τον παρότρυνε να γίνει αποκλειστικά οικονομολόγος και με τον Πιγκού έπαιρναν πρωινό μια φορά τη βδομάδα. Δεινός ορειβάτης, συλλέκτης βιβλίων και ακούραστος συζητητής στα φοιτητικά συμπόσια κέρδιζε την εκτίμηση όλων. Μετά το Πανεπιστήμιο έδωσε εξετάσεις για το δημόσιο τομέα όπου με ευκολία πέρασε δεύτερος χάνοντας το άριστα στα Οικονομικά. “Προφανώς γνώριζα περισσότερα για την οικονομία απ’ τους εξεταστές μου” δήλωσε κάπως αλαζονικά (Heilbroner, 1997). Το 1907 βρίσκεται στο Υπουργείο των Ινδιών. Η δουλειά τετριμμένη, αφορούσε πχ τη μεταφορά ταύρου ράτσας στη Βομβάη αλλά και οι ισορροπίες με τους άλλους υπαλλήλους ήταν κουραστικές. Τα απογεύματα δούλευε το βιβλίο “*Νόμισμα και τα Χρηματοοικονομικά των Ινδιών*” το οποίο ολοκλήρωσε το 1913.

Γυρνάει στο Κέιμπριτζ και αναλαμβάνει την αρχισυνταξία του επιστημονικού περιοδικού *Economic Journal* και θα παραμείνει εκεί 33 χρόνια. Διακεκριμένο μέλος της ομάδας Μπλούσμπερι από τα φοιτητικά του χρόνια ξαναβρίσκει τους παλιούς του φίλους και τις ενδιαφέρουσες συζητήσεις για μια πληθώρα θεμάτων από τις τέχνες και τη φιλοσοφία μέχρι την τρέχουσα πολιτική επικαιρότητα. Με την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου καλείται από το Υπουργείο Οικονομικών να εργαστεί στις εξωτερικές οικονομικές υποθέσεις της Βρετανίας. Με τις αντισυμβατικές του επιλογές ξεχώρισε και εκεί. Υπήρχε ανάγκη για ισπανικές πεσέτες και με δυσκολία συγκεντρώθηκε ένα ποσό ως απόθεμα, ο Κέυνς προς έκπληξη όλων το πουλάει στις αγορές με το σκεπτικό να σπάσει την αγορά για πεσέτες και να πέσει η τιμή της και το κατάφερνει (Skidelsky, 2011). Επίσης, σε μια οικονομική αποστολή στη Γαλλία σκέφτηκε να ισορροπήσει το ισοζύγιο με τη Βρετανία αγοράζοντας η δεύτερη έργα τέχνης της πρώτης. Με αυτό τον τρόπο ήρθαν στην Εθνική Πινακοθήκη της Βρετανίας έργα του Κορό, Ντελακρουά, Φοραίν, Σεζάν κ.α αξίας 100.000 δολαρίων. Η φήμη που αποκτούσε του εξασφάλισε μια θέση στις διαπραγματεύσεις για την ανοικοδόμηση της μεταπολεμικής Ευρώπης ως Αναπληρωτή Υπουργού Οικονομικών στο Ανώτατο Οικονομικό Συμβούλιο με πλήρη εξουσιοδότηση και ως αντιπρόσωπο του Υπουργείου στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης - Συνθήκη των Βερσαλλιών (εκεί είχε περιορισμένη εξουσιοδότηση). Διατύπωσε ανοιχτά τη διαφωνία του με τους επαχθείς όρους που επέβαλαν οι νικήτριες χώρες στη Γερμανία αποδίδοντας τους στη διευθέτηση πολιτικών μνησικακιών - ιδίως από την πλευρά της Γαλλίας και προφήτεψε ότι το μόνο αποτέλεσμα που θα είχαν είναι να ενισχύσουν τον γερμανικό αυταρχισμό και μιλιταρισμό. Τα επιχειρήματα αυτά τα ανέπτυξε συγκροτημένα στο βιβλίο *«Οι Οικονομικές συνέπειες της Ειρήνης»* έχοντας δει και τους πρωταγωνιστές επί το έργον. Η διορατικότητα του για το ανεφάρμοστο της Συνθήκης επιβεβαιώθηκε στο Dawes το 1924, που ως στόχο είχε την άρση του αδιεξόδου του 1919 (Ventelou, 2004).

Με το τέλος του πολέμου μπαίνει στις επιχειρήσεις και μάλιστα υψηλού ρίσκου. Σπεκουλάρει στις αγορές και χάνει όλα του λεφτά. Παίρνει δάνειο από τραπεζίτη, ανακτά τα χαμένα και κερδίζει 2εκ επιπλέον ποσό σημαντικό για την εποχή. Αρνείται τις εμπιστευτικές πληροφορίες και βασίζεται στο ένστικτό του για τη συμπεριφορά των ανθρώπων. Χρήσιμος φάνηκε και στο Κινγκς Κόλετζ του Κέιμπριτζ όπου διαχειρίστηκε

το αποθεματικό του και το δεκαπλασίασε. Αρθρογραφούσε στον Γκάρντιαν και έδινε διαλέξεις στο Κέιμπριτζ. Ωστόσο το 1929 ξεσπά η μεγαλύτερη κρίση όλων των εποχών στην παγκόσμια ιστορία, αρχικά στην Αμερική και στη συνέχεια σε όλον το αναπτυσσόμενο κόσμο. Με την κατάρρευση του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης των Οκτώβριο του 1929 εξανεμίστηκαν αξίες 40δισ δολαρίων. Στη συνέχεια η ανεργία εκτοξεύτηκε στο 30%, το μέσο ωρομίσθιο έπεσε στα 25 σεντς του δολαρίου και χιλιάδες άνθρωποι συνωστίζονταν για συσσίτιο καθημερινά. Η κρίση δεν φαινόταν να έχει τέλος. Το 1933 το ΑΕΠ βρισκόταν 39δισ δολάρια δηλαδή μόλις πάνω από το μισό ύψος που είχε 4 χρόνια πριν. 14 εκ άνεργοι περίμεναν άπραγοι στα περιθώρια των πόλεων για οποιαδήποτε απασχόληση (Bernanke, 2000). Σε αυτήν την κατάσταση το άστρο του Κέυνς θα έλαμπε άλλη μια φορά. Ήδη με το έργο του «*Πραγματεία περί χρήματος*» είχε αναλύσει τη σχέση αποταμιεύσεων – επενδύσεων με ρυθμιστικό εργαλείο την τιμή του χρήματος-δηλαδή το επιτόκιο, αλλά δεν μπορούσε να εξηγήσει τι συντηρεί την παρατεταμένη ύφεση σε μια οικονομία όπως συνέβαινε στις ΗΠΑ, όπου παρά τη μείωση των επιτοκίων δεν αυξήθηκαν οι επενδύσεις. Η απάντηση θα ερχόταν με το νέο του εγχείρημα «*Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος*» το 1936. Το βιβλίο ήταν επαναστατικό. Κατέρριπτε τον αυτόματο μηχανισμό διόρθωσης της οικονομίας και ισχυριζόταν ότι μια οικονομία μπορεί να μείνει στάσιμη στο κατώτατο σημείο αν κάτι δεν την τραβήξει πάλι πάνω. Η αιτία βρίσκεται στην έλλειψη αποταμιεύσεων στην δύσκολη φάση της ύφεσης και όχι στην απροθυμία να τοποθετηθούν σε επενδύσεις. Πράγματι, το 1929 οι Αμερικανοί αποταμίευσαν 3,7δισ δολάρια ενώ το 1933 δεν αποταμίευσαν καθόλου με συνέπεια να βρεθεί η οικονομία σε κατάσταση παράλυσης όταν έπρεπε αντίθετα να δείξει δυναμισμό με διοχέτευση των αποταμιεύσεων σε κερδοφόρες τοποθετήσεις (Heilbroner, 1997). Με άλλα λόγια, ο Κέυνς έδειξε ότι είναι δυνατή μια κατάσταση ισορροπίας με ύπαρξη ανέργων και υποαπασχολούμενο δυναμικό εργοστασίων και μηχανημάτων. Η οικονομία παράγει αγαθά για να ικανοποιήσει τη ζήτηση και με δεδομένο το δραματικό ύψος της ανεργίας και την ανυπαρξία εισοδημάτων ήταν αδύνατο να ανακάμψει η παραγωγή. Βέβαια κανείς δεν εγγυάται ότι κάθε επένδυση θα είναι επιτυχημένη ακόμα και τις καλές περιόδους, έστω κι αν πάντα θα υπάρχουν νέες ανάγκες για να καλυφθούν. Συνοψίζοντας ο Κέυνς διέγνωσε τα εξής: 1) Δεν υπάρχει εγγενής οικονομικός

μηχανισμός που θα βγάλει μια οικονομία από την ύφεση. Μπορεί να προκύψει ισορροπία με ανεργία και αργούν παραγωγικό δυναμικό. 2) Η ανάπτυξη συνδέεται με τις επενδύσεις. Η συρρίκνωση εμφανίζεται όταν αρχίζουν να μειώνονται οι επενδύσεις. Αντίθετα η καταναλωτική ζήτηση είναι το σταθερό υπόβαθρο του συστήματος 3) Ο κορεσμός και η έλλειψη ευκαιριών απειλεί τις επενδύσεις. Η αβεβαιότητα είναι στην καρδιά του καπιταλιστικού συστήματος (Blinder, 1998, Skidelsky, 2007). Με βάση αυτά πρότεινε τη σκόπιμη ανάληψη δημόσιων δαπανών για την τόνωση της οικονομίας και την αναπτέρωση του ηθικού των επιχειρηματιών αλλά και της κοινωνίας. Τα μέτρα για την ανακούφιση των ανέργων από τον Χούβερ και κατόπιν από τον Ρούσβελτ με το λεγόμενο New Deal, πήραν τις μορφές απασχόλησης από το μάζεμα φύλλων και τον καθαρισμό των δρόμων μέχρι μεγάλες επενδύσεις υποδομών όπως δρόμοι, φράγματα, λιμάνια και συγκροτήματα κατοικιών και βρήκαν τη θεωρητική τους συνηγορία στο έργο τους Κένυς που κυκλοφόρησε το 1936. Το πρόγραμμα τόνωσης του οικονομικού συστήματος συνάντησε ιδεολογικές αντιρρήσεις και την καχυποψία των επιχειρήσεων για την παρεμβατικότητα του κράτους και δεν ήταν τόσο αποτελεσματικό όσο θα ήθελαν οι σχεδιαστές του. Παρόλα αυτά με αύξηση των δημοσίων δαπανών στα 15 δις μέχρι το 1935, οι ιδιωτικές επενδύσεις ανέκτησαν τα 2/3 του χαμένου εδάφους, το εθνικό εισόδημα και η ιδιωτική κατανάλωση αυξήθηκαν κατά 50% αλλά η ανεργία εξακολουθούσε να παραμένει υψηλή με 9εκατ άνεργους. Όταν κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου οι δημόσιες δαπάνες θα φτάσουν το μνημειώδες ποσό των 103δις δολαρίων η οικονομία όχι απλώς θα πετύχει πλήρη απασχόληση αλλά θα εμφανίσει και πληθωρισμό. Η λύση που πρότεινε ο Κένυς δεν ήταν ριζοσπαστική αλλά μετριοπαθής και ο ίδιος δεν παρέλειπε να επισημαίνει ότι η στρόφιγγα των δημοσίων δαπανών πρέπει να ανοίγει με τρόπο που θα συμπληρώνει τις ιδιωτικές επενδύσεις και σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να τις εκτοπίζει και με αποκλειστικό στόχο την αναθέρμανση της οικονομίας(reflation).

Πολυπράγμων μια ζωή, υπέστη καρδιακή προσβολή το 1937. Συνέχισε να διατηρεί την αρχισυνταξία του Economic Journal και να αρθρογραφεί υπερασπιζόμενος τη Γενική θεωρία του. Όταν άρχισε ο πόλεμος, ο Κένυς ήταν αρκετά εξασθενημένος για να βοηθήσει την Κυβέρνηση ως μόνιμο μέλος. Του διέθεσαν γραφείο στο Υπουργείο Οικονομικών για να μπορεί να συμβουλευεί και κίνη την περίοδο κυκλοφόρησε το έργο

του *“How to pay for the War”* όπου προτείνει το τολμηρό σχέδιο να χρησιμοποιηθούν οι προθεσμιακές καταθέσεις για την χρηματοδότηση της πολεμικής προσπάθειας. Ειδικότερα πρότεινε ένα μικρό μέρος του μισθού κάθε μισθωτού να επενδύεται αυτόματα σε κυβερνητικά ομόλογα τα οποία θα μπορούσαν να εξαργυρώσουν μόνο με το πέρας του πολέμου οπότε και η τόνωση της κατανάλωσης θα ήταν πάλι απαραίτητη. Το σχέδιο δεν έτυχε ευρείας υποστήριξης αλλά και ο Κέυνς ήταν αρκετά καταπονημένος για να το υπερασπισθεί μαχητικά. Προτιμήθηκαν παραδοσιακότερες μέθοδοι πολεμικής οικονομίας όπως: φορολόγηση, επιβολή ελέγχων στη διανομή και προγράμματα εθελούσιας αποταμίευσης. Είχε καίρια συμμετοχή στις συζητήσεις για τη σύσταση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της Διεθνούς Τράπεζας και κυριάρχησε με τις απόψεις και το κύρος του στις διαπραγματεύσεις για την παγκόσμια αρχιτεκτονική του νομισματικού συστήματος στο Μπρέτον Γουντς. Πέθανε το 1946 ενώ βρισκόταν στο Σάσεξ για να ξεκουραστεί και να προετοιμάσει τις διαλέξεις για το Κέιμπριτζ. Όπως θα δούμε και αναλυτικότερα παρακάτω οι απόψεις του έγιναν σχολή που γνώρισε μεγάλη άνθηση την περίοδο 1940-1960, πέρασαν στο περιθώριο για ένα διάστημα όσο το ενδιαφέρον στράφηκε στη θεωρία του χρήματος και στην ανάγκη αντιμετώπισης του πληθωρισμού και αναβίωσε πάλι από το 1980 και έκτοτε με διάφορες συνθέσεις: νέο-κευσιανοί, νέοι-κευσιανοί και μετα-κευσιανοί.

1.2 Η ζωή και το έργο του Χάγιεκ

Ο Φ. Α. Χάγιεκ (F.A. Hayek) είναι ο πιο διαπρεπής εκπρόσωπος της σύγχρονης Αυστριακής Οικονομικής σχολής. Μαθητής του Βίζερ (F.Wieser) και του Μίζες (L.Mises) κατάφερε να διαδώσει όσο κανείς τις ιδέες του αυστριακού ρεύματος στο αγγλοσαξονικό κοινό και οι θεωρίες του αποτέλεσαν το κυριότερο αντίβαρο στην Κευσιανή επανάσταση (Scrapanti and Zamagni, 2002).

Ο Χάγιεκ γεννήθηκε το 1899 στη Βιέννη σε οικογενειακό περιβάλλον υψηλού μορφωτικού επιπέδου. Εκεί σπούδασε και απέκτησε δύο πτυχία το 1921 και το 1923. Ξεκίνησε ως φοιτητής νομικής αλλά τα κύρια ενδιαφέροντά του ήταν τα οικονομικά και η ψυχολογία. Τα οικονομικά λόγω των Φαβιανών ιδανικών περί κοινωνικής μεταρρύθμισης και η ψυχολογία εξαιτίας της επιρροής των θεωριών του Μαχ (E.Mach)

σχετικά με την αντίληψη στους καθηγητές του, Βίζερ και Σπαν. Όπως οι περισσότεροι σπουδαστές οικονομικών της εποχής, διάλεξε το αντικείμενο για να βελτιώσει τις κοινωνικές συνθήκες της μεταπολεμικής Βιέννης. Οι θεωρίες του σοσιαλισμού ήταν πολύ ελκυστικές αλλά έτυχε να πέσει στα χέρια του το βιβλίο του Μίζες το 1922, «Σοσιαλισμός» και όπως δήλωσε αργότερα ο ίδιος ο Χάγιεκ ο κόσμος δεν ήταν ποτέ ίδιος πια γι' αυτόν (Caldwell, 2011). Η επίθεση του Μίζες στον κεντρικό σχεδιασμό έπεισε τον Χάγιεκ να στραφεί στον μηχανισμό της ελεύθερης αγοράς όπως και άλλους συγχρόνους του σημαντικούς οικονομολόγους όπως τον Ρόμπινς (L. Robbins) και τον Όλιν (B. Ohlin). Τακτικός συμμετέχων στο ιδιωτικό σεμινάριο του Μίζες μαζί με άλλες εξέχουσες προσωπικότητες της εποχής όπως ο Χαμπερλέρ (G. Haberler), ο Μάκλαπ (F. Machlup), ο Μόργκενστερν (O. Morgenstern), Μένγκερ (K. Menger) και άλλοι ενώ ερχόταν και ο Ρόμπινς (L. Robbins) από το Λονδίνο έπαιρνε στη σημαντικότερη οικονομική κοινότητα της Βιέννης. Με την έναρξη του Β Παγκοσμίου Πολέμου θα ήταν ο πρώτος που θα το εγκατέλειπε και το ίδιο έκανε ο ίδιος Μίζες αργότερα. Μια εργασία του στις οικονομικές διακυμάνσεις με όρους πιστωτικής επέκτασης και άστοχων κεφαλαιακών επενδύσεων του εξασφάλισε πρόσκληση για να δώσει διάλεξη στο London School of Economics και την πορεία του προτάθηκε η έδρα Tooke Chair in Economics and Statistics το 1931. Εκεί βρήκε πέρα από τον Ρόμπινς, τους Χικς (J. Hicks), Πλαντ (A. Plant), Ρόμπερτσον (D. Robertson), Λέρνερ (A. Lerner), και Σακλ (G. Shackle) μεταξύ άλλων και εισήγαγε την αυστριακή θεώρηση όπου βρήκε πρόσφορο έδαφος, δίδαξε τη θεωρία οικονομικών διακυμάνσεων του Μίζες και μέχρι την έκδοση της Γενικής θεωρίας του Κέυνς αποκτούσε συνεχώς νέους οπαδούς που ασπάζονταν την άποψη του για τα αίτια της ύφεσης στις ΗΠΑ.

Με τον Κέυνς, όπως θα παρουσιαστεί αναλυτικότερα παρακάτω, συγκρούστηκαν μέσω των σελίδων του περιοδικού Economic Journal κυρίως πάνω στην *“Πραγματεία περί Χρήματος”* του Κέυνς. Ερωτηματικά δημιουργεί ακόμα και σήμερα η απροθυμία του Χάγιεκ να ασκήσει κριτική στη Γενική Θεωρία (Caldwell, 1998) και θα διερευνήσουμε στη συνέχεια του πιθανούς λόγους. Αντ' αυτού αφοσιώθηκε στην βελτίωση της θεωρίας για το κεφάλαιο του Μπομ-Μπαβερκ (Bohm-Bawerk), το οποίο ολοκλήρωσε το 1941 όταν πια είχε εδραιωθεί το κευνσιανό μακροοικονομικό μοντέλο. Παράλληλα εξελισσόταν μια δραματική αντιστροφή του κλίματος για την αυστριακή σχολή. Η

αυστριακή θεωρία του κεφαλαίου, συστατικό μέρος της θεωρίας των οικονομικών διακυμάνσεων άρχισε να δέχεται τις συντονισμένες επιθέσεις του Ιταλού Οικονομολόγου από το Κέιμπριτζ Σράφα (P. Sraffa) και τον Αμερικανό Νάιτ (F. Knight). Η σχολή της Βιέννης έπαψε να υπάρχει καθώς τα επιφανέστερα μέλη της την εγκατέλειψαν για προσωπικούς και πολιτικούς λόγους (Klein, 1992). Ο Μίζες πήγε στη Νέα Υόρκη, Ο Χάγιεκ στο Λονδίνο και μετά στο Σικάγο, ο Χαμπερλέρ στο Χάρβαρντ, οι Μάκλαπ και Μόργκενστερν στο Πρίνστον και η έρευνα τους ακολούθησε διαφορετικές πορείες από την παράδοση του Μένγκερ.

Στο Σικάγο ο Χάγιεκ συνάντησε ανάμεσα σε σημαντικούς οικονομολόγους όπως ο Φρίντμαν (M.Friedman) και ο Στίγκλερ (G.Stigler) και τον Ααρών Νταιρέκτορ (A.Director) στη νομική σχολή που εγκαινίασε το πρώτο πρόγραμμα Νομικών και Οικονομικών Σπουδών. Εκείνο τον καιρό η μεθοδολογία της οικονομικής θεωρίας έγινε θετική - νατουραλιστική με τα έργα ορόσημα των Σάμιουελσον (P.Samuelson) *Foundations of Economics* και του Φρίντμαν *Positive Economics*. Τα ενδιαφέροντα του Χάγιεκ στράφηκαν προς την ψυχολογία, την φιλοσοφία και την πολιτική θεωρία και άφησε την αμιγώς οικονομική θεωρία με αποτέλεσμα η Αυστριακή σχολή να περάσει στο περιθώριο. Το 1974, με το βραβείο Νόμπελ που του απονεμήθηκε, το ενδιαφέρον για την Αυστριακή σχολή αναζωογονήθηκε και ο ίδιος ο Χάγιεκ έδωσε κάποιες διαλέξεις σε νεαρούς σπουδαστές οικονομικών και σε συνέδρια. Συνέχισε να γράφει μέχρι τα 89 του με το "*Fatal Conceit*" και πέθανε το 1992 στο Φράιμπουργκ.

Η συνεισφορά του στην οικονομική επιστήμη είναι πολυσχιδής. Διάσημα έργα του είναι τα "*The Road to Serfdom*" (1944) και οι εργασίες του στο ρόλο της (κατακερματισμένης και διάχυτης) γνώσης στους μηχανισμούς της αγοράς ("*Economics and Knowledge*", 1937, "*The Use of Knowledge in Society*", 1945). Τα κείμενα του σχετικά με το κεφάλαιο, το χρήμα και τους οικονομικούς κύκλους θεωρούνται οι πιο σημαντικές συνεισφορές του στην οικονομική ανάλυση (Blaug, 1996). Με το έργο του "*Τιμές και Παραγωγή*" (1931) (Prices and Production) εισήγαγε τα γνωστά του τρίγωνα που δείχνουν τη σχέση ανάμεσα στην αξία των κεφαλαιακών αγαθών και τη θέση τους στη χρονική σειρά της παραγωγής. Επειδή η παράγωγή απαιτεί χρόνο, συντελεστές παραγωγής δεσμεύονται στο παρόν για την παραγωγή τελικών αγαθών που θα έχουν αξία μόνο στο μέλλον όπου θα πωληθούν. Στο ενδιάμεσο οι προτιμήσεις και οι ανάγκες

των καταναλωτών μπορεί να αλλάξουν. Επομένως το κεντρικό μακροοικονομικό πρόβλημα στη μοντέρνα οικονομία που βασίζεται στα κεφαλαιουχικά αγαθά είναι το ζήτημα του διαχρονικού συντονισμού (intertemporal coordination). Επίσης στο ίδιο έργο αλλά και στο *“Νομισματική Θεωρία και Εμπορικοί Κύκλοι”*(1933) ισχυρίζεται ότι η νομισματική χαλάρωση μέσω της μείωσης των επιτοκίων κάτω από το “φυσικό” του επίπεδο όπως το όριζε ο Μίζες και ο Βίκσελ (Wicksell) πριν από αυτόν παραμορφώνει τη διαχρονική δομή της παραγωγής (Cochran, 2011). Οι περισσότερες νομισματικές θεωρίες εξετάζουν τη σχέση προσφοράς χρήματος με το γενικό επίπεδο τιμών και την επίδραση στο συνολικό προϊόν ενώ οι προσεγγίσεις των Χάγιεκ και Μίζες εστιάζουν στην επίδραση των νομισματικών παρεμβάσεων στο σχηματισμό των σχετικών τιμών και των επενδύσεων σε συγκεκριμένους τομείς. Ο Χάγιεκ σε αντίθεση προς την ευρέως διαδεδομένη άποψη ότι το κύριο οικονομικό πρόβλημα που έχει να αντιμετωπίσει μια κοινωνία είναι η κατανομή περιορισμένων πόρων σε ανταγωνιστικές χρήσεις, υποστήριξε ότι το κύριο πρόβλημα είναι πως θα εξασφαλιστεί η βέλτιστη χρήση των πόρων μιας κοινωνίας για τους σκοπούς μεμονωμένων ατόμων που μόνο αυτά γνωρίζουν τη σχετική τους σημασία ή με άλλα λόγια είναι το πρόβλημα αξιοποίησης της γνώσης που δεν κατέχει κανένα άτομο στην ολότητα της (Ventelou, 2004). Για τον Χάγιεκ η διαχείριση της οικονομίας δεν είναι ζήτημα τεχνικής ή επιστημονικής γνώσης. Η γνώση είναι διασκορπισμένη, πολλές φορές άρρητη και έχει ιδιαίτερα χωρικά και χρονικά χαρακτηριστικά επομένως δεν μπορεί να μεταβιβαστεί σε κάποια κεντρική αρχή που θα συντονίσει τη λειτουργία της οικονομίας στο σύνολο της. Το μόνο εργαλείο γιατί το σκοπό είναι η αγορά μέσω της διαδικασίας ανακάλυψης(discovery procedure) (Screpanti and Zamagni, 2004). Στο σημείο αυτό η σκέψη του Χάγιεκ αποκλίνει από τον Μίζες ο οποίος υποστήριζε τη συνειδητή ορθολογική δράση των οικονομικών δρώντων και όπως το εξηγεί ο ίδιος η διαφορά έγκειται στο ότι ο Μίζες ήταν παιδί της ορθολογικής παράδοσης του διαφωτισμού και της ηπειρωτικής φιλοσοφίας ενώ ο ίδιος της αγγλικής φιλελεύθερης παράδοσης του κοινοδικαίου ή αγγλικού δίκαιου (common law) που δίνει έμφαση στις «αυθόρμητες» δυνάμεις της εξέλιξης (Klein, 1992). Αναμφίβολα η επιστροφή των Αυστριακών οικονομικών στο προσκήνιο οφείλει πολλά στο έργο του Χάγιεκ παρόλο που όπως δείξαμε από τη σύντομη εισαγωγή στη σκέψη

του το έργο αυτό δεν είναι ομοιογενές και από ένα σημείο και έπειτα ξέφυγε από τα τεχνικά οικονομικά για πιο διεπιστημονικές προσεγγίσεις.

Κεφάλαιο 2. Cambridge εναντίον London School of Economics. Η θεωρητική διαμάχη

Στο παρόν κεφάλαιο αντιπαραβάλλονται οι οικονομικές θεωρήσεις των Κέυνς – Χάγιεκ όπως αποτυπώθηκαν στη μεταξύ τους θεωρητική σύγκρουση στο περιοδικό *Economica* το 31'-32' αλλά και στα διάφορα έργα τους σε άλλες χρονικές στιγμές αφού πρώτα παρουσιαστεί το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο κλήθηκαν να δώσουν απαντήσεις με τις θεωρίες τους. Το κεφάλαιο κλείνει με μια σύντομη προβληματική σχετικά με την απροθυμία του Χάγιεκ να ασκήσει κριτική στη *Γενική Θεωρία* του Κέυνς.

2.1 Το ιστορικό πλαίσιο

Η δημοσία αντιπαράθεση για την οικονομική πολιτική στην Αγγλία κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου αφορούσε κυρίως δυο ζητήματα: Τον Κανόνα του Χρυσού και το ζήτημα της ανεργίας. Ο Κανόνας του Χρυσού είχε γίνει αποδεκτός ήδη από το 1875 στις περισσότερες καπιταλιστικές χώρες (σε αντίθεση με φεουδαρχικές, αυτοκρατορικές) και διατηρήθηκε μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο όπου και κατέρρευσε. Με το πέρας του πολέμου ξεκίνησαν οι προσπάθειες επανεγκατάστασης του ειδικά στην Αγγλία με την καθιέρωση της ισοτιμίας της στερλίνας στην προπολεμική της αξία. Το 1925 αυτό κατέστη εφικτό αλλά άντεξε μόνο για 6 χρόνια καθώς οι αγγλικές τιμές ήταν ιδιαίτερα υψηλές και οι εξαγωγικοί κλάδοι αδύναμοι. Εκείνη την περίοδο η ΗΠΑ και η Γαλλία είχαν πλεονάσματα στα ισοζύγια πληρωμών τους και για να αποφύγουν τις πληθωριστικές πιέσεις η πρώτη εφάρμοσε μια μακροπρόθεσμη πολιτική εξωτερικών δανείων ενώ Γαλλία συσσώρευσε χρυσό και στερλίνες. Με τη Μεγάλη Κρίση του 1929, οι ΗΠΑ σταμάτησαν τα εξωτερικά δάνεια και η Γαλλία μετέτρεψε τις στερλίνες σε χρυσό ενώ το κύμα πανικού από την κατάρρευση μεγάλης Βιενέζικης τράπεζας το 1931 οδήγησε η Βρετανία στην εγκατάλειψη της σταθερής συναλλαγματικής ισοτιμίας σε χρυσό. Γενικά η δεκαετία του 1930 ήταν περίοδος νομισματικού χάους και νομισματικών υποτιμήσεων.

Το ζήτημα για την άσκηση οικονομικής πολιτικής είναι γιατί δεν λειτούργησαν οι αυτόματες διαδικασίες προσαρμογής μέσω του μηχανισμού τιμών- ροής πολύτιμων μετάλλων. Όλη την περίοδο πριν την κατάρρευση του συστήματος οι τιμές και οι μισθοί ήταν ιδιαίτερα άκαμπτοι με αποτέλεσμα οι προσαρμογές να επιτυγχάνονται μέσω μεταβολών του επιτοκίου πράγμα που οδηγούσε σε ύφεση και πτώση των εισοδημάτων. Η κυβερνητική γραμμή που εκπορευόταν από την φιλελεύθερη ορθοδοξία πρέσβευε ότι πρέπει να ισοσκελισθούν τα δημόσια οικονομικά με τη συμπίεση των δημοσίων δαπανών και να προστατευτεί το *laissez-faire* για την ιδιωτική οικονομία. Το επιχείρημα του Υπουργείου Οικονομικών “the Treasury View” όπως επικράτησε να λέγεται υποστήριζε ότι η δημόσια δαπάνη πρέπει να χρηματοδοτηθεί από ιδιωτικές πηγές είτε μέσω δανεισμού είτε μέσω φορολόγησης αποσπώντας κεφάλαια από τις ιδιωτικές επιχειρήσεις με συνέπεια την αύξηση της ανεργίας στον ιδιωτικό τομέα. Η άποψη αυτή παρουσιάστηκε στο Βρετανικό Κοινοβούλιο από τον Τσόρτσιλ το 1929 και απηχούσε τις θεωρητικές θέσεις ενός σημαντικού οικονομολόγου της εποχής του Χότρευ (Hawtrey) με τον οποίο θα συστρατευθούν στην πορεία οι Χάγιεκ και Ρόμπινς. Ενάντια στην άποψη αυτή βρέθηκαν οι Ρόμπερτσον και Πιγκού (A. Pigou) αλλά θα έπρεπε να περιμένουν τη συνεισφορά του Κέυνς για να επικρατήσουν τελικά ως άποψη στο δημόσιο διάλογο (Scrapanti and Zamagni, 2002).

Στο προκευσιανό πλαίσιο σκέψης κυριαρχούσαν τέσσερις βασικές έννοιες, παρά τις προσπάθειες του Κέυνς επιβιώνουν ως τις μέρες μας και είναι οι εξής: Σπανιότητα, ουδετερότητα του χρήματος, θεωρία της ισορροπίας και η έλλειψη σύνδεσης των αξιωματικών παραδοχών – υποθέσεων με την πραγματικότητα (Blaug, 1996).

Σύμφωνα με την πρώτη έννοια- της σπανιότητας, οι πόροι είναι σπάνιοι σε σχέση με τις ανάγκες των ανθρώπων και συνεπώς δεν μπορεί να εμφανιστεί ποτέ έλλειψη ζήτησης για βιομηχανικά - καταναλωτικά προϊόντα. Η ζήτηση περιορίζεται μόνο από την παραγωγή είχε πει ο Ρικάρντο ή με παρόμοια διατύπωση του Σέυ (J.Say) «η προσφορά δημιουργεί τη δική της ζήτηση». Στόχος λοιπόν είναι η αύξηση της παραγωγής όσο είναι δυνατόν και ο τρόπος είχε υποδειχτεί από τον Άνταμ Σμιθ (A. Smith) με τον “*Πλούτο των Εθνών*” – με το αόρατο χέρι που συντονίζει τα επιμέρους συμφέροντα και όχι με την παρέμβαση του κράτους. Την αντίληψη Του Σέυ θα χτυπήσει με τη Γενική θεωρία του ο Κέυνς.

Σύμφωνα με άποψη περί ουδετερότητας του χρήματος το χρήμα ήταν απλώς ένα μέσο διευκόλυνσης των ανταλλαγών και η εγχρήματη οικονομία μια πιο βολική μορφή αντιπραγματευτικής οικονομίας. Οι άνθρωποι κατά την ίδια αντίληψη ήθελαν να απαλλαγούν από το χρήμα για άλλα προϊόντα ή να τα τοποθετήσουν σε μηχανήματα για να αυξηθεί η παραγωγή και ο πλούτος. Επομένως μια αύξηση των τιμών θα αύξανε απλώς το γενικό επίπεδο τιμών χωρίς να επηρεάζει τις βασικές οικονομικές μεταβλητές όπως είναι η παραγωγή και η απασχόληση.

Κατά την κλασική αντίληψη η οικονομία σε αντιστοιχία με την νευτώνεια φυσική είναι ένα σύνολο από ανεξάρτητα οικονομικά υποκείμενα που με τις επιλογές τους κρατούν την κοινωνία σε ισορροπία ακολουθώντας ορθολογικά το ατομικό τους συμφέρον, οι ανταγωνιστικοί ενεργούν με τρόπο που εξουδετερώνει ο ένας τα λάθη του άλλου και όλα αυτά με την προϋπόθεση ότι οι αγορές λειτουργούν ελεύθερα. Παρότι αναγνώριζαν ότι πρόσκαιρα το σύστημα θα εμφάνιζε «τριβές» με την έννοια των διαταραχών που θα το εκτρέψουν απ' την μακροχρόνια ισορροπία, ήταν πεπεισμένοι ότι ήταν παροδικές δυνάμεις και η ισορροπία θα αποκαθίστατο άμεσα. Μακροπρόθεσμα θα είμαστε όλοι νεκροί θα πει ο Κέυνς μετατοπίζοντας το σημείο εστίασης από τον μακροπρόθεσμο ορίζοντα στον Βραχυπρόθεσμο ακολουθώντας τον Μάλθους (T. Malthus).

Το τέταρτο σημείο που αποτελεί ακόμα πεδίο έντονης αντιπαράθεσης μεταξύ των οικονομολόγων είναι η ρεαλιστικότητα των παραδοχών που χρησιμοποιούνται στα οικονομικά υποδείγματα. Μέχρι και τον Ρικάρντο οι αφαιρέσεις που χρησιμοποιούσαν οι οικονομολόγοι είχαν μια αναφορά στην κοινωνική πραγματικότητα που έβλεπαν. Με τους Μαρτζίναλιστές εγκαταλείφτηκε η κοινωνική βάση των θεωριών και αντικείμενο μελέτης έγινε το άτομο και η διαδικασία επιλογής που μεγιστοποιεί το κέρδος και ο μαθηματικός φορμαλισμός (Ventelou, 2004, Blaug, 1996).

2.2 Η οικονομική σκέψη του Κέυνς

Σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο εισέρχεται στο προσκήνιο ο Κέυνς χρησιμοποιώντας τη θεωρητική του δουλειά για να προσδώσει επιστημονική εγκυρότητα στις πολιτικές του προτάσεις. Το 1923 αντιτίθεται στον Κανόνα του Χρυσού με το *“Δοκίμιο για τη Νομισματική Μεταρρύθμιση”* όπου επισημαίνει emphaticά τον υφεσιακό κίνδυνο μιας

επιστροφής στον Κανόνα του Χρυσού. Δυο χρόνια αργότερα, το 1925, όπου ο Κανόνας του Χρυσού έχει εδραιωθεί πάλι επανέρχεται πολεμικά με το έργο «*Οι οικονομικές συνέπειες του κ. Τσόρτσιλ*», υποστηρίζοντας ότι η στερλίνα είναι υπερτιμημένη ως προς το δολάριο και η διατήρηση του Κανόνα υπό την παρουσία άκαμπτων μισθών θα αποδεικνυόταν πολύ επιζήμια για τις αγγλικές εξαγωγικές βιομηχανίες (Skidelsky, 2011).

Ως προς το ζήτημα της ανεργίας, είχε τεθεί υπέρ των δημοσίων προγραμμάτων επενδύσεων ήδη από το 1924 και με το άρθρο «*Χρειάζεται η ανεργία μια δραστική θεραπεία;*» και υποστήριξε το πρόγραμμα απασχόλησης του Λούντ Τζορτζ και το Φιλελεύθερο Κόμμα. Στο κείμενο του «*Το τέλος του Laissez-faire*» το 1926 προέβαλε την ιδέα ότι πρέπει να εγκαταλειφθεί η άκαμπτη ορθοδοξία υπέρ του ελεύθερου εμπορίου - τις οικονομικές συνέπειες του οποίου φοβόταν όσο και αυτές του κεντρικού σχεδιασμού. Κατά τον Κένυς υπάρχουν τομείς οικονομικών δραστηριοτήτων όπου ο ιδιωτικός τομέας μπορεί να λειτουργήσει ομαλά χωρίς την παρέμβαση - εποπτεία του κράτους ενώ σε άλλους τομείς κρίνεται σκόπιμη η «συντονισμένη και ενσυνείδητη διαχείριση» (Concerted and deliberate management) και προσδιόρισε τους εξής δύο: έλεγχος της τραπεζικής πίστης και ρύθμισης της διαδικασίας σχηματισμού και καταμερισμού των αποταμιεύσεων (Scrapanti and Zamagni, 2002).

Το 1930 δημοσιεύει την «*Πραγματεία περί χρήματος*» και το 1931 δίνεται στη δημοσιότητα η Έκθεση Μακμίλαν της Επιτροπής Χρηματοδότης και Βιομηχανίας εξέχων μέλος της οποίας ήταν ο Κένυς. Βασική ιδέα και των δυο δημοσιεύσεων ήταν η επιδίωξη μιας νομισματικής επέκτασης όπου με τη δημιουργία πληθωρισμού που θα επέφερε θα έδινε σήμα για κέρδη και επενδύσεις, βγάζοντας την οικονομία από την ύφεση. Τα θεωρητικά αυτά συμπεράσματα είναι απότοκος ενός σύνθετου υποδείγματος που προσπάθησε να ενοποιήσει δυο ερευνητικά ρεύματα: Τις νεοκλασικές θεωρίες του κύκλου ως φαινόμενο νομισματικής ανισορροπίας όπως διατυπώθηκαν από τον Μάρσαλ (A.Marshall) αλλά κυρίως τον Βίκεσελ και τα υποδείγματα ανισορροπίας παραγωγής δαπάνης των Τουγκάν-Μπαρανόφσκι (Tugan-Baranofsky) και Χόμπσον (Hobson) (Skidelsky, 2011). Στο δεύτερο τύπο υποδειγμάτων πήρε την ιδέα της διαίρεσης σε δυο παραγωγικούς τομείς καταναλωτικών και επενδυτικών αγαθών και την δυνατότητα να προκύψει ανισορροπία λόγω έλλειψης αντιστοιχίας μεταξύ δαπάνης και

παραγωγής. Το μαρσαλιανό στοιχείο χρησιμοποιείται στη θεωρία ζήτησης χρήματος όπου ο Κέυνς χρησιμοποιεί την ποσοτική εξίσωση του Κέιμπριτζ σε όρους ποσότητας ρευστών διαθεσίμων που επιθυμεί να διακρατήσει το κοινό. Εισάγει και έναν ακόμα διαχωρισμό ανάμεσα στη ζήτηση για καταθέσεις ταμειευτηρίου που τις εξαρτά σε ψυχολογικούς παράγοντες όπως η εμπιστοσύνη και η απαισιοδοξία του κοινού για την προοπτική της αγοράς (Bearishness) και στη ζήτηση για καταθέσεις όψεως που αφορούν τις καθημερινές συναλλαγές σε μετρητά. Για τον Κέυνς το χρήμα είναι μέσο αποθήκευσης αξίας και όχι απλώς ένα μέσο συναλλαγών. Με άλλα λόγια είναι ένας περίτεχνος μηχανισμός που συνδέει το παρόν με το μέλλον. Το Τραπεζικό επιτόκιο εξαρτάται από τη ζήτηση και προσφορά χρήματος. Οι νομισματικές αρχές μπορούν μειώνοντας το βασικό επιτόκιο να προκαλέσουν επενδύσεις και κατ' επέκταση αύξηση των τιμών και των κερδών αλλά και σιγουριά στους επιχειρηματίες για να αναλάβουν περισσότερα επενδυτικά έργα. Αυτή είναι η ουσία της νομισματικής διαχείρισης που υποστήριζε ο Κέυνς καθόλη τη δεκαετία του 20'. Κατ' αυτόν οι αρχές δεν θα έπρεπε να ασχολούνται αποκλειστικά με την σταθερότητα των τιμών αλλά κυρίως με την δημιουργία αποταμιεύσεων και αν αυτοί οι δυο στόχοι βρισκόντουσαν σε σύγκρουση θα έπρεπε να θυσιαστεί ο πρώτος. Μέσω του πληθωρισμού οι νομισματικές αρχές θα δώσουν τα κατάλληλα κίνητρα στις επιχειρήσεις για να δημιουργήσουν θέσεις απασχόλησης. Η πραγματεία δέχτηκε έντονη κριτική τόσο από επιφανείς οικονομολόγους της εποχής όπως ο Χότρεντ όσο και από νεότερους του Κέιμπριτζ όπως ο Καν (R.Kahn). Η κριτική αφορούσε τις θεμελιώδεις εξισώσεις του υποδείγματος του Κέυνς οι οποίες ισχύουν μόνο υπό την υπόθεση της πλήρους απασχόλησης άρα η ικανότητα της νομισματικής πολιτικής να παρεμβαίνουν σε πραγματικούς όρους είναι λογικά ανακόλουθη. Από άλλη θέση άσκησε έντονη κριτική ο Χάγιεκ που θα εξετάσουμε αναλυτικά στο τέταρτο μέρος του παρόντος κεφαλαίου. Η έντονη κριτική λειτούργησε αφυπνιστικά για τον Κέυνς και σήμανε την αρχή για την επίπονη θεωρητική εργασία που οδήγησε στη Γενική θεωρία του έξι χρόνια αργότερα.

Η αβεβαιότητα κυριαρχεί στην κευνσιανή εικόνα της οικονομικής ζωής και χαλαρώνει όλες τις στενές υποθέσεις της κλασικής θεωρίας. Για τον Κέυνς η αβεβαιότητα είναι συστημική για το λόγο ότι η μηχανή συσσώρευσης κεφαλαιουχικών αγαθών αποφέρει

μακροπρόθεσμες αποδόσεις και όχι άμεσες. Η ρήξη του Κέυνς με την κλασική σχολή είναι επιστημολογικού χαρακτήρα και σχετίζεται με το σύνολο της γνώσης που κατέχουν οι δρώντες όταν συνάπτουν συμβόλαια ανταλλαγής. Η καίρια διάκριση που εισήγαγε στο πλαίσιο αυτό είναι μεταξύ κινδύνου που είναι μετρήσιμο μέγεθος και αβεβαιότητας που είναι μη μετρήσιμο και αναγκαστικά πορευόμαστε με αυτή στις καθημερινές μας αποφάσεις. Ο Κέυνς είχε διαμορφώσει τη συγκεκριμένη άποψη ήδη από την περίοδο που έγραφε το διδακτορικό του στις πιθανότητες το 1921. Εκεί διερεύνησε τι σημαίνει να έχει κανείς ορθολογικές προσδοκίες για το μέλλον σε διαφορετικές συνθήκες γνώσης. Απέρριψε τη βασική θεωρία πιθανοτήτων που βασίζεται αποκλειστικά στη χρήση συχνοτήτων και στατιστικής και αντ' αυτών πρότεινε τη χρήση μιας λογικής θεωρίας που στηρίζεται σε προτάσεις συλλογισμών. Είναι γνωστό το παράδειγμα του με την βόλτα και την απόφαση να πάρει κανείς ομπρέλα όταν οι προγνώσεις δεν δίνουν βροχή αλλά έξω υπάρχουν μαύρα σύννεφα. Σ' αυτή την περίπτωση ότι κι αν αποφασίσει να κάνει ο άνθρωπος που θα βγει έξω θα είναι ορθολογικό αν και αυθαίρετο. Αφού δεν μπορεί να προβλέψει όσο και να σταθμίσει τις πιθανότητες τι τελικά θα συμβεί με τον καιρό! (Moggridge 1992, Ventelou, 2004).

Το βασικό επιχείρημα της << Γενικής θεωρίας >> είναι ότι η ποσότητα της απασχόλησης εξαρτάται από το επίπεδο της συνολικής ζήτησης. Ο Κέυνς απορρίπτει το νόμο του Σέυ – ότι η προσφορά δημιουργεί τη δική της ζήτηση - και μέσω του μηχανισμού προσφοράς και ζήτησης συναθροιστικά, συνδέει το κόστος απασχόλησης ενός αριθμού εργαζομένων για μια επιχείρηση με τα προσδοκώμενα έσοδα από τις πωλήσεις που αποφέρει στην επιχείρηση η απασχόληση του συγκεκριμένου αριθμού εργαζόμενων. Η ισορροπία επιτυγχάνεται στο σημείο όπου οι αγοραστές επιθυμούν να αγοράσουν αριθμό προϊόντων που δικαιολογεί τον αριθμό των εργαζόμενων που απασχολεί η επιχείρηση. Το σημείο όπου τέμνονται οι καμπύλες συνολικής προσφοράς και συνολικής ζήτησης λέγεται σημείο **ενεργού ζήτησης** (effective demand). Η καινοτομία του Κέυνς αυτή τη φορά ήταν ότι κατέδειξε πως το σημείο ισορροπίας αυτό μπορεί να μην είναι το σημείο πλήρους απασχόλησης. Εδώ βλέπουμε τη μεταστροφή από τις υποθέσεις της πραγματείας που ήταν συνεπείς με την κλασική υπόθεση περί

ισορροπίας προς μια έννοια μακροοικονομικής ισορροπίας μη βέλτιστη για την κοινωνία.

Στη Γενική θεωρία η συνολική ζήτηση διακρίνεται σε καταναλωτική που θεωρείται πιο σταθερή και σε επενδυτική που είναι πιο ασταθής και ευμετάβλητη σε αλλαγές των συνθηκών. Με την έννοια ροπή προς κατανάλωση εκφράζεται το σταθερό ποσοστό του εισοδήματος που προορίζεται για κατανάλωση στη βραχυχρόνια περίοδο και εξαρτάται από τις συνήθειες κυρίως σε αντίθεση με την επένδυση που επηρεάζεται από τις προσδοκίες και εδώ εισάγεται η αβεβαιότητα και το αστάθμητο της ανθρώπινης συμπεριφοράς (**animal spirits - ζωικά πνεύματα**). Οι επενδύσεις ειδικότερα εξαρτώνται από αυτό που ο Κέυνς ορίζει ως οριακή αποδοτικότητα του κεφαλαίου και είναι η σχέση μεταξύ της προσδοκώμενης απόδοσης της επένδυσης και το κόστος αγοράς των κεφαλαιουχικών αγαθών. Η σύγκριση γίνεται με το επιτόκιο αγοράς. Αν η οριακή αποδοτικότητα του κεφαλαίου υπερβαίνει το επιτόκιο οι επενδύσεις θα αυξηθούν και το αντίστροφο (Skidelsky, 2007).

Για να διατηρηθεί η πλήρης απασχόληση το χάσμα ανάμεσα στην κατανάλωση και την παραγωγή πρέπει να καλυφθεί από την επένδυση. Οι κλασικοί θεώρησαν ότι αυτό γίνεται αυτόματα ενώ ο Κέυνς παρουσίασε την αποταμίευση – δηλαδή τα διαθέσιμα κεφάλαια προς επένδυση ως ποσό αφαιρούμενο από την κατανάλωση. Σε αυτό το σχήμα βάσισε το “**παράδοξο της φειδούς**” σύμφωνα με το οποίο αν όλοι επιθυμούν να καταναλώνουν λιγότερο και να αποταμιεύουν περισσότερο οι επιχειρήσεις πρέπει να αυξήσουν τις επενδύσεις τους για να διατηρηθεί το επίπεδο πλήρους απασχόλησης. Όμως οι εργοδότες βλέποντας τη μειωμένη ζήτηση για προϊόντα σχηματίζουν αρνητικές προσδοκίες (τα προσδοκώμενα έσοδα υπολείπονται του κόστους απασχόλησης των εργαζομένων) για το μέλλον της οικονομίας και ματαιώνουν τα επενδυτικά τους σχέδια και απολύουν κόσμο με αποτέλεσμα να αυξάνεται η ανεργία . Η ζήτηση πέφτει περισσότερο συμπαρασύροντας την απασχόληση και το προϊόν μ’ ένα καθοδικό σπирάλ – έννοια του πολλαπλασιαστή (Blinder, 1998). Η ύπαρξη ανεργίας για τους κλασικούς οφείλεται στην υψηλή αυτοκοστολόγηση της εργασίας από την πλευρά των εργαζομένων που τους αποκλείει από την εργασία ενώ αν λειτουργεί απολυτός ελεύθερα ο ανταγωνισμός υπάρχει η εξισορροπητική τάση που εναρμονίζει μισθούς με τη ζήτηση ώστε να εξασφαλίζεται η πλήρης απασχόληση. Ο Κέυνς απέρριπτε αυτήν την

άποψη με την αιτίαση ότι ακόμη και αν μισθοί ήταν πλήρως ελαστικοί θα υπήρχε η λεγόμενη **ακούσια ανεργία (involuntary unemployment)** γιατί η βελτίωση στις προσδοκίες κερδοφορίας των εργοδοτών εξαρτάται από την αύξηση του μεριδίου τους στο προϊόν που παράγουν από κοινού με τους εργαζόμενους δηλαδή από τη μείωση των πραγματικών μισθών. Οι εργαζόμενοι διαπραγματεύονται συλλογικά επι του πραγματικού και όχι του ονομαστικού μισθού με συνέπεια και μια πτώση του ονομαστικού να επιφέρει αλλαγές στο επίπεδο τιμών και στο ύψος της παραγωγής αλλά όχι στους πραγματικούς μισθούς των εργαζομένων. Όταν πέφτουν οι μισθοί και τα εισοδήματα υποστήριξε ο Κέυνς απαιτείται μείωση των επιτοκίων για βελτιωθούν οι επενδυτικές προοπτικές. Το επιτόκιο όμως είναι η τιμή που εξισορροπεί την επιθυμία διακράτησης πλούτου με τη μορφή ρευστού με τη διαθέσιμη ποσότητα ρευστού. Όσο μεγαλύτερη είναι η επιθυμία διακράτησης ρευστού τόσο υψηλότερο είναι και το επιτόκιο που θα «ζητήσουν» οι άνθρωποι για να την εγκαταλείψουν. Εδώ μέσω του επιτοκίου συνδέεται η νομισματική θεωρία (θεωρία ζήτησης χρήματος) με την παραγωγή και την απασχόληση υπό τον αποσταθεροποιητικό ρόλο της αβεβαιότητας στο όλο σύστημα (Blinder, 1998, Skidelsky, 2011).

Συμπερασματικά, η καινοτομία της κενυσιανής θεώρησης έγκειται στην επιτυχία της να καταδείξει ότι η έλλειψη μιας εξωτερικής ώθησης, πολιτικής ή τεχνολογικής, που θα αναζωογονήσει τις προσδοκίες κερδοφορίας, η οικονομία της αγοράς δεν διαθέτει έναν αποτελεσματικό εσωτερικό μηχανισμό ικανό να της επιτρέψει να επανέλθει στην κανονική της πορεία ύστερα από μια σοβαρή ανατροπή, με συνέπεια την ύπαρξη υποβέλτιστης ισορροπίας υποαπασχόλησης.

2.3 Η οικονομική σκέψη του Χάγιεκ

Στον αντίποδα του Κέυνς ο Χάγιεκ ήταν υπέρ του κανόνα του Χρυσού και υποστήριξε ότι η κρίση στις ΗΠΑ και η τεράστια ανεργία που είχε ως επακόλουθο θα είχαν αποφευχθεί αν είχε περιοριστεί η πολιτική «εύκολου χρήματος» που είχε εγκαινιάσει η Ομοσπονδιακή Κεντρική Τράπεζα από τον Ιούλιο του 1927 και θα παράτεινε την οικονομική άνθηση για 2 επιπλέον χρόνια. Η κατάρρευση επομένως ήταν αποτέλεσμα της υπερεπένδυσης σε χρηματοοικονομικούς τίτλους και στην αγορά κατοικιών που

χρηματοδοτήθηκε από την πιστωτική επέκταση του τραπεζικού συστήματος. Για τον Χάγιεκ η επένδυση έτρεχε γρηγορότερα από τις διαθέσιμες αποταμιεύσεις για τον Κέυνς ίσχυε το αντίθετο (Cochran, 2011).

Με το έργο του «*Τιμές και Παραγωγή*» που κυκλοφόρησε το 1931 και 6 μήνες αργότερα από την Πραγματεία του Κέυνς προσπαθεί να συνδυάσει νομισματικές και πραγματικές θεωρίες των οικονομικών διακυμάνσεων. Υποθέτει ότι οι οικειοθελείς αποταμιεύσεις των ατόμων είναι αποφάσεις αποχής από την κατανάλωση της τρέχουσας περιόδου με σκοπό την εξασφάλιση μεγαλύτερης κατανάλωσης στο μέλλον. Η αύξηση των αποταμιεύσεων μειώνει το επιτόκιο μειώνοντας το κόστος παραγωγής των επενδυτικών αγαθών σε σχέση με τα καταναλωτικά δίνοντας παράλληλα το σήμα στους παραγωγούς να στρέψουν κεφάλαια και παραγωγικούς συντελεστές από τα καταναλωτικά στα κεφαλαιουχικά αγαθά οδηγώντας στην **κεφαλαιακή εμβάθυνση** (roundaboutness of production ή more capitalistic methods of production). Όταν ολοκληρωθεί η διαδικασία η παραγωγική βάση θα είναι σε θέση να παράγει περισσότερα καταναλωτικά προϊόντα ανά μονάδα κεφαλαίου και εργασίας με συνέπεια να είναι φθηνότερα τα καταναλωτικά προϊόντα και το πραγματικό εισόδημα των αποταμιευτών να έχει αυξηθεί. Ακολουθώντας τον Σουηδό Οικονομολόγο Βίκσελ ονόμασε την τιμή του επιτοκίου που εξισώνει τις αποταμιεύσεις με τις επενδύσεις «φυσικό» ρυθμό επιτοκίου και η οικονομία βρίσκεται σε ισορροπία όταν το επιτόκιο που επικρατεί στην αγορά ισούται με το φυσικό επιτόκιο. Η ισορροπία αυτή είναι διατηρήσιμη πάντα σε μια ανταλλακτική οικονομία. Για να ισχύει το ίδιο και στις οικονομίες που χρησιμοποιείται το χρήμα είναι απαραίτητη προϋπόθεση να εξασφαλίζεται η ουδετερότητα του ρόλου του. Ωστόσο καταστάσεις ανισορροπίας μπορεί να προκύψουν όταν οι τράπεζες δημιουργούν νέο χρήμα επιπλέον των διαθέσιμων αποταμιεύσεων δημιουργώντας επιπρόσθετα κεφάλαια προς επένδυση. Το επιτόκιο που επικρατεί στην αγορά πέφτει αφού τα κεφάλαια πλεονάζουν, η παρούσα αξία των επενδυτικών σχεδίων αυξάνεται λόγω του χαμηλού επιτοκίου και επομένως πόροι συγκεντρώνονται στην παραγωγή νέων επενδύσεων. Όμως τώρα το επιτόκιο είναι κάτω από το φυσικό ποσοστό του με συνέπεια οι παραγωγοί να αυξάνουν τις επενδύσεις χωρίς να ανταποκρίνονται στην προθυμία των καταναλωτών να περικόψουν την κατανάλωση. Οι τιμές αυξάνονται αφού δεν μειώνεται η καταναλωτική επιθυμία αλλά και δεν παράγονται περισσότερα αγαθά. Η δομή της παραγωγής είναι

πλέον ασταθής. Όσο αυξάνεται το εισόδημα των μισθωτών τόσο αυξάνεται η προσπάθεια να συμβαδίσουν με το προηγούμενο επίπεδο κατανάλωσης που είχαν στερώντας αποταμιεύσεις από το σύστημα. Το κομβικό σημείο έρχεται όταν οι τράπεζες για να προστατεύσουν τα ρευστά διαθέσιμά τους περιορίζουν τις πιστώσεις ή αυξάνουν τα επιτόκια. Η κρίση ξεκινά και θα διαρκέσει όσο διάστημα χρειαστεί για να επιστρέψει η παραγωγική βάση στις προηγούμενες αναλογίες της. Ο Χάγιεκ ονομάζει τη διαδικασία «**κατανάλωση του κεφαλαίου**» (capital consumption) και αναπόφευκτα συνοδεύεται από μεγάλη ανεργία ειδικά στους παραγωγικούς τομείς (Klein, 1992, Cochran, 2011). Εν ολίγοις ο Χάγιεκ θεωρούσε δεδομένο ότι το χρήμα για τεχνικούς και πολιτικούς λόγους δεν μπορεί να είναι ουδέτερο και θα ασκεί καθοριστική επιρροή στην πορεία των οικονομικών εξελίξεων. Τάχθηκε εναντίον του κλασματικού συστήματος διατήρησης ρευστών διαθεσίμων και υποστήριξε ότι οι τράπεζες έπρεπε να διακρατούν χρυσό στο 100% των αποταμιεύσεων για να αντιστραφεί η πιστωτική επέκταση, να περιοριστούν οι λάθος επενδύσεις και να μετριαστεί η διάρκεια και η ζημιά των οικονομικών διακυμάνσεων.

Με τα δυο αυτά έργα, την *Πραγματεία* και το *Τιμές και Παραγωγή* θα ξεκινήσει η διαμάχη του 31- 32 όπως θα δούμε παρακάτω. Ο Χάγιεκ θα ολοκληρώσει τα τεχνικά οικονομικά με το έργο «μια Καθαρή θεωρία του Κεφαλαίου» 1941 και μετά θα στραφεί στην πολιτική φιλοσοφία και την ψυχολογία όπως είδαμε στο εισαγωγικό κεφάλαιο.

2.4. Η θεωρητική διαμάχη του 1931'-32'

Οι ιδεολογικοί αντίποδες των Κέυνς – Χάγιεκ σπάνια έβρισκαν κοινό έδαφος για να αναπτυχθούν διεξοδικότερα. Και οι δύο παρουσίαζαν τις απόψεις τους μένα βαθμό γενικότητας και δεν υπεισέρχονταν σε σχολαστικότερες επεξεργασίες ο ένας για το έργο του άλλου. Με εξαίρεση την περίοδο 31-32 όπου αλληλογραφούσαν για συγκεκριμένα μεθοδολογικά και θεωρητικά ζητήματα, δούλεψαν ανεξάρτητα το θεωρητικό τους έργο και συγκρούστηκαν περισσότερο για τις πολιτικές τους προεκτάσεις (Skidelsky, 2007, Caldwell, 1998).

Ο Χάγιεκ μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του ταξίδεψε στην Αμερική όπου διέμεινε δεκαέξι μήνες για να μελετήσει τις διεργασίες για την Ομοσπονδιακή Κεντρική Τράπεζα

και να βελτιώσει τις γνώσεις του στις Στατιστικές μεθόδους. Με αυτή την εμπειρία ανέλαβε ως πρώτος διευθυντής τη διοίκηση του Αυστριακού Ινστιτούτου για τη μελέτη των οικονομικών Διακυμάνσεων και με αυτή την ιδιότητα μεταβεί στο Λονδίνο το 1928 για ένα συνέδριο των ευρωπαϊκών ινστιτούτων που συγκέντρωναν στατιστικά στοιχεία για τις εμπορικές διακυμάνσεις (trade cycle). Εκεί θα συναντηθεί για πρώτη φορά με τον Κέυνς με τον οποίο θα συγκρουστεί έντονα κάποια στιγμή γύρω από ένα θεωρητικό ζήτημα σχετικά με τη διαμόρφωση των επιτοκίων. Όπως ανακαλεί στη μνήμη του ο Χάγιεκ αργότερα, μετά τη συνάντηση αυτή έγιναν φίλοι, είχαν κοινά ενδιαφέροντα παρόλο που δε συμφωνούσαν στα οικονομικά. Είχε (ο Κέυνς) κατά τον Χάγιεκ έναν εκφοβιστικό τρόπο να αντικρούει τα επιχειρήματα ενός νεαρού αμφισβητία αλλά ταυτόχρονα εκτιμούσε όποιον όρθωνε το ανάστημά του για να διαφωνήσει μαζί του και τον σεβόταν έκτοτε (Caldwell, 1998). Ο Χάγιεκ, την περίοδο που ο Κέυνς Εξέδωσε την *“Πραγματεία περί Χρήματος”* ασχολιόταν έγραφε έναν τόμο για την ιστορία της νομισματικής θεωρίας και πολιτικής και λίγο πριν είχε εκδώσει τη δίκη του εκδοχή της αυστριακής θεωρίας για τις οικονομικές διακυμάνσεις. Ο Ρομπινς, επικεφαλής τότε του LSE, είχε εξοικείωση με την γερμανική βιβλιογραφία και γοητευμένος από τις προσεγγίσεις του Χάγιεκ τον κάλεσε να δώσει τέσσερις διαλέξεις για την Άνοιξη του 1931 και στην πορεία έγινε τακτικός Καθηγητής. Ο Χάγιεκ είχε ομολογήσει πόσο ευνοήθηκε από αυτές τις θετικές γι’ αυτόν συγκυρίες.

Η διαμάχη με τον Κέυνς ξεκινά τον Αύγουστο του ίδιου έτους και διαδραματίζεται στις σελίδες του περιοδικού *Economica* όπου πρώτος ο Χάγιεκ δημοσιεύει μια μακροσκελή κριτική στην Πραγματεία του Κέυνς, που μάλλον του έκανε εντύπωση αν κρίνουμε από το πόσο σχολαστικά σημειωμένα βρέθηκε το απόσπασμα του περιοδικού στα αρχεία του Κέυνς (Skidelsky, 2007). Ο Κέυνς ανταπάντησε το Νοέμβριο του ίδιου έτους και το δεύτερο μισό της κριτικής του Χάγιεκ εμφανίστηκε το Φεβρουάριο του 1932. Και των δύο οι θεωρίες βασίζονται στο πλαίσιο Βίκσελ σύμφωνα με το οποίο η αυστριακή θεωρία του κεφαλαίου ενσωματώνει τη θεωρία της οριακής αποδοτικότητας στο πλαίσιο της Γενικής Ισορροπίας. Με αυτή τη μικροθεμελίωση στράφηκε ο Βίκσελ στο επόμενο έργο του *“Επιτόκιο και Τιμές”* (1898). Στην Πραγματεία του Κέυνς αγνόησε τις αρχικές του συνεισφορές και βασίστηκε αποκλειστικά στο *Επιτόκιο και Τιμές* με συνέπεια να απουσιάζει μια θεωρητική θεμελίωση του κεφαλαίου στο έργο του. Ο Χάγιεκ εντόπισε

αμέσως αυτή την έλλειψη και άσκησε έντονη κριτική στον Κέυνς. Αντίθετα το *Τιμές και Παραγωγή* του Χάγιεκ εμφανίστηκε πιο καλά επεξεργασμένο και με περισσότερη συνοχή. Ο Κέυνς αφιέρωσε περισσότερο χρόνο στον ν' ασκήσει κριτική στο βιβλίο του Χάγιεκ παρά στο να αμυνθεί για το δικό του απαντώντας στον Χάγιεκ. “Στο δικό μου μπορεί να λείπει η θεμελίωση σε μια θεωρία κεφαλαίου στου Χάγιεκ όμως υπάρχει η προσποίηση- πρόζα ότι έχει μια τέτοια θεμελίωση” και αναφερόταν στην προβληματική Μπομ-Μπαβερκιανή έννοια της μέσης περιόδου παραγωγής (Caldwell, 1998). Συγκεκριμένα, ο Κέυνς το χαρακτήρισε δυσνόητο και ασαφές αλλά βιβλίο που μένει τελικά και το θεώρησε ως ένα παράδειγμα του πως ένας αμετανόητος ορθολογιστής μπορεί ξεκινώντας από ένα λάθος να καταλήξει σε συγκεχυμένο αποτέλεσμα (bedlam). Συνολικά αντάλλαξαν δώδεκα γράμματα από τις 10 Δεκ 1931 μέχρι τις 29 Μαρτίου 1932. Ο Κέυνς ήδη από το 1932 είχε αρχίσει να αναθεωρεί τα συμπεράσματα της Πραγματείας αν και χρησιμοποιώντας τα ίδια αναλυτικά εργαλεία θα καταλήξει το Φεβρουάριο του 1936 στη Γενική θεωρία (Moggridge, 1992). Απαντώντας μάλιστα στο δεύτερο μέρος της κριτικής του Χάγιεκ θα πει ότι οι θεωρίες τους ανήκουν σε διαφορετικά πεδία ανάλυσης, του Χάγιεκ σ' αυτό της δυναμικής ισορροπίας και του Κέυνς στης ανισορροπίας. Τελικά και των δυο οι θεωρίες θα αλλάξουν στην πορεία. Ο Χάγιεκ θα εγκαταλείψει τη Βαλασιανή γενική ισορροπία και θα την δεχτεί ο Κέυνς. Ο πρώτος θα την επαναορίσει στο «Οικονομία και Γνώση» το 1937 ως αμοιβαίο συντονισμό των σχεδίων σε συνθήκες διάχυτης και διάσπαρτης (dispersed) γνώσης, ενώ ο Κέυνς στη Γενική θεωρία θα δεχτεί ότι η οικονομία βρίσκεται πάντα σε ισορροπία έστω και αν αυτή είναι κάτω από το επίπεδο πλήρους απασχόλησης αφήνοντας χώρο για κυβερνητική παρέμβαση αλλά και για την προοδευτική μαθηματικοποίηση του κλάδου στην προσπάθεια να προσδιοριστεί το προϊόν (output determination) (Shearmur, 1995).

Σχολιάζοντας ο Κέυνς το έργο του Χάγιεκ “*Ο Δρόμος προς τη Δουλεία*” (The Road to Serfdom) το 1944 παρατήρησε ότι λείπει μια βραχυπρόθεσμη θεωρία κρατικής παρέμβασης για να λάβει την απάντηση σε διάφορες παρεμβάσεις του Χάγιεκ ότι εκείνος αγνοούσε τις συνέπειες σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα των διαφόρων κρατικών παρεμβάσεων στην οικονομία. Και οι δυο όμως παραμέριζαν τις διαφορές τους όταν έπρεπε να υπερασπιστούν τα φιλελεύθερα ιδεώδη απέναντι σε ολοκληρωτικά

καθεστώς όπως τη Γερμανία του Χίτλερ και στις Οικονομίες του κεντρικού σχεδιασμού όπως ήταν ΕΣΣΔ. Ο βαθμός παρέμβασης του κράτους στην διασφάλιση της φιλελεύθερης δημοκρατίας και οικονομίας ήταν η μόνιμη διαφωνία τους αν και κανείς από τους δυο δεν κατέστησε σαφές με κάποιο τρόπο ποιο είναι το όριο. Η αλληλογραφία πάνω στο έργο του Χάγιεκ δεν θα είχε μεγάλη συνέχεια καθώς ο Κέυνς λίγο αργότερα θα πέθαινε. Παρά τις διαφωνίες που διατύπωσε με μεγαλφροσύνη χαρακτήρισε τον «*Δρόμο προς τη Δουλεία*» ένα σπουδαίο έργο που τον άγγιξε βαθειά.

2.5. Γιατί Ο Χάγιεκ δεν άσκησε κριτική στη Γενική θεωρία του Κέυνς

Η προσδοκία από τον Χάγιεκ να είχε ασκήσει κριτική στη Γενική θεωρία είναι εύλογη καθώς αυτός ήταν ο λόγος που ήρθε εξ αρχής στην Αγγλία, για να οργανώσει τον αντιπερισπασμό στην κυριαρχία του Κέυνς με πρωτοβουλία όπως είδαμε του Ρόμπινς. Επίσης τον είχε ήδη προκαλέσει με επιτυχία στο προηγούμενο έργο του κερδίζοντας τις εντυπώσεις. Μετά όμως άρχισαν οι επιθέσεις σε άλλα μέτωπα με τους Σράφα και Νάιτ ενώ από 1935 ο Χάγιεκ είχε εμπλακεί στη συζήτηση για τον οικονομικό σχεδιασμό των σοσιαλιστικών οικονομιών και σχεδίαζε να εκδώσει δυο τόμους. Παράλληλα το αστέρι του Κέυνς κέρδιζε έδαφος στο δημόσιο διάλογο και με τη βοήθεια προικισμένων μαθητών του από το Κέιμπριτζ διόρθωνε τις ατέλειες των θεωριών του. Η Γενική θεωρία ήταν η χρυσή ευκαιρία για επιστρέψει δυναμικά ο Χάγιεκ αλλά γιατί δεν το έκανε; Ο ίδιος ο Χάγιεκ αργότερα σε συνεντεύξεις του κατά τη δεκαετία του '60 απέδωσε την αποχή του αυτή στην απογοητευτική εμπειρία από την κριτική στην Πραγματεία. Αφιέρωσε σημαντική προσπάθεια στη σύνταξη τους και μέχρι να εμφανιστεί το δεύτερο μέρος με έκπληξη έμαθε ότι ο Κέυνς είχε αλλάξει γνώμη και ετοίμαζε μια πολύ διαφορετική εκδοχή. Διαβάζοντας το του φάνηκε άλλη μια προπαγανδιστική μπροσούρα για τις πολιτικές του θέσεις πάρα το τίτλο της ως *Γενική Θεωρία*. Δεν ήθελε και πάλι μετά από μια συστηματική εξέταση να συμβεί το ίδιο. Ακόμη διαφωνούσε ριζικά με τη μεθοδολογία του Κέυνς όπου έχει εισάγει τη χρήση των συναθροιστικών μεγεθών καθώς κατά την Αυστριακή παράδοση συσκοτίζει το μηχανισμό διαμόρφωσης των σχετικών τιμών σε επιμέρους αγορές που δεν είναι σε καμία περίπτωση ομοιογενής ώστε αν επιτρέψει τη δημιουργία συναθροιστικών μεγεθών. Μια άλλη εκδοχή τον θέλει

να έχει αφοσιωθεί στη συγγραφή του δικού έργου «Η Καθαρή θεωρία του Κεφαλαίου» «*The Pure Theory of Capital*» 1941 που ολοκληρώθηκε μετά από επτά χρόνια σκληρής δουλειάς όπως ομολογεί ενώ το 1940 είχε αποφασίσει να συμπαραταχτεί πλέον με τον Κέυνς για αντιμετωπίσουν τις λανθασμένες συνταγές που οδηγούσαν σε πληθωρισμό (Caldwell, 1998). Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ήρθαν πιο κοντά. Μάλιστα ο Κέυνς του βρήκε καλό δωμάτιο στο Κινγκς Κολετζ όσο διάστημα το LSE θα φιλοξενούνταν στο Κέιμπριτζ και κατά την τελευταία τους συνομιλία εκεί ο Χάγιεκ είχε προειδοποιήσει τον Κέυνς ότι οι διάφοροι μαθητές του έχουν παρανοήσει τις θεωρίες του με συνέπεια να είναι επικίνδυνοι για την σταθερότητα της οικονομίας. Ο Κέυνς από την πλευρά του τον διαβεβαίωσε ότι αν αυτό πρόκειται να συμβεί θα επέμβει έγκαιρα και θα στρέψει την κοινή γνώμη προς την σωστή κατεύθυνση (Screpanti and Zamagni, 2004). Λίγες εβδομάδες μετά θα πέθαινε από ανακοπή.

Κεφάλαιο 3: Επιρροή στην Οικονομική Επιστήμη και Πολιτική

Στο τελευταίο κεφάλαιο γίνεται μια σύντομη αποτίμηση της επιρροής που άσκησε το έργο των δυο οικονομολόγων, όπως παρουσιάστηκε παραπάνω, στην οικονομική επιστήμη και πολιτική.

3.1 Η Κευνσιανή σχολή

Τα κευνσιανά οικονομικά χρησίμευσαν ως το κύριο οικονομικό μοντέλο για τα αναπτυσσόμενα κράτη κατά τη Μεγάλη Κρίση, το Β Παγκόσμιο Πόλεμο και κυρίως κατά την μεταπολεμική οικονομική άνθηση που διήρκεσε 30 χρόνια σχεδόν (1945-1973). Οι κυβερνήσεις συγκέντρωναν υψηλής ποιότητας στατιστικά δεδομένα για να χρησιμοποιηθούν ως βάση για τις κευνσιανές πολιτικές καθορισμού του προϊόντος. Οι δυτικές οικονομίες εμφάνισαν χαμηλά επίπεδα ανεργίας και ήπιο πληθωρισμό καθόλη την περίοδο, που έμεινε στην ιστορία ως η «Χρυσή Εποχή του Καπιταλισμού». Η κατάσταση αυτή έμοιαζε πια μόνιμη και η κευνσιανή διαχείριση και ο διευθυντισμός της οικονομίας κέρδιζε συνεχώς νέους οπαδούς ακόμα και από το συντηρητικό στρατόπεδο όπως τον ρεπουμπλικάνο Πρόεδρο των ΗΠΑ Ρίτσαρντ Νίξον που δήλωσε το 1971

«είμαι και'γω τώρα Κευνσιανός στα Οικονομικά!» (New York Times, 1976). Ωστόσο το κλίμα θα άλλαζε ραγδαία με την πετρελαϊκή κρίση του 1973. Πολλές οικονομίες κατά τη δεκαετία του 70' άρχιζαν να εμφανίζουν ταυτόχρονα υψηλό πληθωρισμό και υψηλή ανεργία με ταυτόχρονη ανοδική τάση κάτι που ακύρωνε τις προβλέψεις της καμπύλης Φίλιπς (Phillips curve) – επρόκειτο για το φαινόμενο του στασιμοπληθωρισμού. Όσο οι κευνσιανοί αναπροσδιόριζαν τις θεωρητικές τους προσεγγίσεις στη νέα κατάσταση, νέες ιδέες κέρδιζαν έδαφος που βασιζόνταν στην κλασική ανάλυση όπως ο μονεταρισμός, τα οικονομικά της προσφοράς και τα νεά κλασικά οικονομικά (Blaug, 1996, Screpanti and Zamagni, 2004).

Σημαντική ήταν η επιρροή του Κέυνς και στη διαμόρφωση της μετέπειτα οικονομικής σκέψης καθώς αρκετές σχολές αξιώνουν ότι συνεχίζουν την κληρονομιά του. Οι κυριότερες είναι: οι Νέο-Κευνσιανοί (Neo-Keynesians) όπου συνδύασαν τα νεοκλασικά οικονομικά με την Κευνσιανή ανάλυση και έγιναν το κυρίαρχο μοντέλο μακροοικονομικής θεωρίας με βασικούς εκπροσώπους τους Χικς (J. Hicks), Μοντιλιάνι (F. Modigliani) και Σάμουελσον (P. Samuelson). Από τη σύνθεση αυτή προέκυψαν η ανάλυση IS-LM και η καμπύλη Φίλιπς. Με την αμφισβήτηση της δεκαετίας του 70' μια νέα ομάδα οικονομολόγων θα αποπειραθεί ξανά το 1990 να επαναφέρει στο προσκήνιο τη Νέο-κευνσιανή σχολή εισάγοντας μικροοικονομικά θεμέλια στην μακροοικονομική ανάλυση. Αυτοί ονομάστηκαν Νέοι-Κευνσιανοί (New-Keynesians) με κυριότερους εκπροσώπους τους Μάνκιου (G. Mankiw), Ρόμερ (D. Romer), Στίγκλιτζ (J. Stiglitz) κ.α. Ανέπτυξαν μια σύνθετη μεθοδολογία οικονομικής ανάλυσης - τα λεγόμενα δυναμικά στοχαστικά υποδείγματα γενικής ισορροπίας όπου μπορούν εισάγοντας σε αυτά ατέλειες της αγοράς ως προς τον ανταγωνισμό, την πληροφόρηση, την ακαμψία των μισθών τιμών κτλ, να παρακολουθούν την επίδραση στο προϊόν και άλλες μεταβλητές. Αυτή η σχολή είναι σήμερα το κυρίαρχο ρεύμα οικονομικής σκέψης ειδικά στα κορυφαία αμερικάνικα πανεπιστήμια. Τέλος, η τρίτη σχολή με άμεση αναφορά στο έργο του Κέυνς είναι οι Μετα-Κευνσιανοί (Post Keynesians) με εκπροσώπους τους Καλέτσκι (M. Kalecki), Ρόμπινσον (J. Robinson), Καλντόρ (N. Kaldor) και Ντάβιντσον (P. Davidson). Κατά τον βιογράφο του Κέυνς Σκιντέλσκι(2011) αυτοί εκφράζουν πιο πιστά απ' όλους το πνεύμα των γραπτών του Κέυνς μένοντας συνεπείς με τη νομισματική θεωρία του Κέυνς και απορρίπτοντας την ουδετερότητα του χρήματος. Επίσης απέρριψαν την

νεοκλασική σύνθεση των Νέο-κευσιανών όσο και τις βελτιώσεις των Νέων-κευσιανών ως παρερμηνείες των ιδεών του Κέυνς και παρέμειναν μια ετερόδοξη σχολή με μια ποικιλία προσεγγίσεων που δεν απέκτησε όμως ποτέ την επιρροή των άλλων σχολών.

3.2 Η Αυστριακή σχολή

Ο Χάγιεκ είχε πει κάποια στιγμή ότι ο σίγουρος τρόπος να νικήσεις έναν αντίπαλο σου είναι να ζήσεις περισσότερο από αυτόν και ο ίδιος έζησε σχεδόν μισό αιώνα μετά το θάνατο του Κέυνς (Caldwell, 1998). Οι σχολές κευσιανής σκέψης όπως είδαμε κυριάρχησαν στην οικονομική πολιτική με εξαίρεση την περίοδο του στασιμοπληθωρισμού ενώ ακόμα γίνονται επίκαιρες όποτε παρουσιαστεί μια οικονομική κρίση. Αντίθετα, η Αυστριακή σχολή μετά το 1940 θα γνώριζε μια εσωτερική διάσπαση. Όσοι ασπάζονταν την άποψη ότι τα νεοκλασικά οικονομικά ήταν ανεπανόρθωτα λανθασμένα θα ακολουθούσαν τον Μίτζες, ενώ όσοι ήταν πιο μετριοπαθείς και αποδέχονταν κάποιες συνεισφορές των νεοκλασικών αλλά και την κρατική παρέμβαση σε εξαιρετικές περιπτώσεις ακολούθησαν τον Χάγιεκ (Klein, 1992). Την περίοδο της διακυβέρνησης της Θάτσερ στην Αγγλία οι ιδέες του Χάγιεκ σχετικά με την κρατική παρέμβαση επανήλθαν στο προσκήνιο και σ' αυτό συνέβαλε η δήλωση της Βρετανίδας Πρωθυπουργού ότι είχε επηρεαστεί από την σκέψη του Χάγιεκ και ειδικά με το βιβλίο του «*Ο Δρόμος προς τη Δουλεία*». Λίγο πριν το '74 είχε προηγηθεί η απονομή του Βραβείου Νομπέλ. Παρόλα αυτά η Αυστριακή σκέψη περιθωριοποιήθηκε, Η απόρριψη της Μακροοικονομικής ανάλυσης και η έμφαση στον υποκειμενισμό και τις διεπιστημονικές προσεγγίσεις στέρξαν τον απαραίτητο αριθμό νέων οικονομολόγων που θα προχωρούσαν την αυστριακή θεωρία παρότι με τις νέες τεχνικές θα μπορούσαν να μετρηθούν οι πληθωριστικές πιέσεις στις σχετικές τιμές που δεν κουραζόταν πότε να επαναλαμβάνει ο Χάγιεκ ως κριτική στα συναθροίστηκα μεγέθη που συσκοτίζουν τους αγοραίους μηχανισμούς διαμόρφωσης των τιμών στις επιμέρους αγορές.

Ως προς την επιρροή, πολλές θεωρίες που αναπτύχθηκαν από το πρώτο ρεύμα των Αυστριακών οικονομικών αφομοιώθηκαν στο κυρίαρχο οικονομικό ρεύμα όπως η οριακή χρησιμότητα του Μένγκερ, το κόστος ευκαιρίας του Βίζερ, οι θεωρίες περί χρονικών προτιμήσεων του Μπομ-Μπαβερκ. Σήμερα, οικονομολόγους της Χαγιεκιανής οπτικής συναντάμε στο Ινστιτούτο Cato, στο George Mason University και στο New

York University, με πιο επιφανείς τους Μπότκε (P. Boettke), Γκάρρισον (R. Garrison), Χόρβιτς (S. Horwitz), Λίσον (P. Leeson) και Ράισμαν (G. Reisman) μεταξύ άλλων.

Συμπεράσματα - Επίλογος

Στην παρούσα εργασία παρουσιάστηκε η θεωρητική διαμάχη της Κευνσιανής με την Χαγιεκιανή οπτική γύρω από τα θεμελιώδη προβλήματα της οικονομικής επιστήμης και πολιτικής όπως ο ρόλος του κράτους στην οικονομία, κανόνες ή διακριτική διαχείριση της νομισματικής πολιτικής ανάλογα με τις περιστάσεις, ο ρόλος της γνώσης, της άγνοιας και των προσδοκιών και οι συνταγές για το βραχυχρόνιο και μακροχρόνιο ορίζοντα.

Οι Οπαδοί του Χάγιεκ παρουσιάζουν το Κένυς ως τον «ανυπόμονο» και τον Χάγιεκ ως τον «υπομονετικό». Άλλωστε «μακροχρόνια θα είμαστε όλοι νεκροί» σύμφωνα με το πασίγνωστο απόφθεγμα του Κένυς στην *Πραγματεία*, ενώ σύμφωνα με τον Χάγιεκ μακροπρόθεσμα θα είμαστε σοφότεροι. Στον πυρήνα της σκέψης του Χάγιεκ βρισκόταν η αντίληψη ότι όποια και να ήταν η περίσταση, η ανάμειξη του κράτους μάλλον θα έκανε χειρότερα τα πράγματα και κατά βάθος πίστευε ότι και ο Κένυς συμμεριζόταν αυτή την άποψη αλλά την αποσιωπούσε προκειμένου συμμετέχει στα πολιτικά δρώμενα με νέες θεωρίες, επιχειρήματα και πολιτικές προτάσεις. Η ευελιξία του μάλιστα να αναθεωρεί ήταν για τον Χάγιεκ κάτι σαν σημάδι έλλειψης σταθερών αρχών, αλλά ο Κένυς προερχόταν από μια ενεργητική παράδοση που ήθελε τα ελίτ πανεπιστήμια της Βρετανίας να αποτελούν μέρος της άρχουσας τάξης. Ο Χάγιεκ ως μετανάστης περιορίστηκε σε ακαδημαϊκά περιβάλλοντα αν και συμμετείχε ενεργά στο δημόσιο διάλογο πάντα ως ανεξάρτητη φωνή. Λέγεται ότι η εμμονή του για τον πληθωρισμό δεν έχει μόνο θεωρητική βάση αλλά και βιωματικά χαρακτηριστικά καθώς η οικογενειακή του περιουσία καταστράφηκε από τον υπέρ-πληθωρισμό της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Economist(2012), είναι παράδοξο πως ο Χάγιεκ, ένας αυστηρός ιδεαλιστής - αμετακίνητος στις αρχές του, υιοθετήθηκε από συντηρητικούς πολιτικούς που διακρίνονται για τον πραγματισμό και την αντιπάθειά τους στα ιδεαλιστικά ουτοπικά σχήματα του κοινωνικού μετασχηματισμού και ομοίως πως διάφοροι ριζοσπαστικοί κύκλοι βρίσκουν έκφραση στο έργο του Κένυς που υπήρξε μετριοπαθής και συμβιβαστικός ώστε πάση θυσία να περάσει η μπόρα πρώτα.

Ως θεωρητικοί ο Κένυς ήταν πιο δημιουργικός από τον Χάγιεκ. Ο δεύτερος πρόσθεσε σημαντικές αποσαφηνίσεις στις θεωρίες της Αυστριακής σχολής των Μπομ-Μπαβερκ,

Μένγκερ και Μίζες και άφησε πολυσχιδές έργο στην Πολιτική επιστήμη, το Δίκαιο και την Ψυχολογία. Ο Κένυς αν και προσπάθησε να υποσκελίσει τους κλασικούς τελικά έμεινε πιστός στις μαρσαλιανές κατηγορίες ως προς τις χρονικές υποδιαιρέσεις (βραχυπρόθεσμος και μακροπρόθεσμος ορίζοντας), την ανάλυση μερικής ισορροπίας και την ποσοτική εξίσωση του Κέιμπριτζ με την παραλλαγή ως προς τα χρηματικά διαθέσιμα που είδαμε. Είχαν όμως και πολλά κοινά όπως η βαθιά φιλοσοφική παιδεία. Και οι δυο πίστευαν ότι τα οικονομικά δεν ανήκουν στις θετικές – φυσικές επιστήμες και τόνισαν το ρόλο του υποκειμενισμού στην οικονομική σκέψη. Επίσης έβλεπαν με δυσπιστία την Οικονομετρία. Παρέκκλιναν από τα κλασικά θέσφατα περί σπανιότητας των πόρων. Ήταν κατά του εξισωτισμού και πίστευαν ότι προοδευτικά όλοι θα ωφελούνταν από την οικονομική ανάπτυξη, ενώ θεωρούσαν (για διαφορετικούς λόγους) το Δυτικό πολιτισμό ασταθή και αβέβαιο. Φιλελεύθεροι και οι δυο ήξεραν ότι στα μεγάλα θέματα της πολιτικής φιλοσοφίας και των ατομικών ελευθεριών ήταν στο ίδιο στρατόπεδο. Στα μέσα διαφωνούσαν για το πώς αυτό θα επιτυγχανόταν και οι οικονομικές τους θεωρίες αντανakλούσαν αυτή τη φιλοσοφική διαφωνία. Ο Χάγιεκ είχε μια πιο καλά επεξεργασμένη θεωρία γι' αυτό ίσως την υποστήριξε κάπως πιο αδιάλλακτα αλλά ο Κένυς ήταν πιο πραγματιστής.

Βιβλιογραφία

Bernanke, B. (2000). **Essays on the Great Depression**. Princeton University Press: New Jersey.

Blaug, M. (1996). **Economic Theory in Retrospect**. 5th Edition. Cambridge University Press: Cambridge.

Blinder, A. (2008). "**Keynesian Economics**". In David R. Henderson(ed.). Concise Encyclopedia of Economics (2nd ed.). Indianapolis: Library of Economics and Liberty.
Διαθέσιμο: <http://www.econlib.org/library/Enc/KeynesianEconomics.html>

Caldwell, B. (1998). Why didn't Hayek Review General Theory?. **History of Political Economy** 30:4.
Διαθέσιμο: <http://public.econ.duke.edu/~bjc18/docs/Why%20Didn't%20Hayek%20Review%20General%20Theory.pdf>

Cochran, J. (2011). Hayek and the 21st century boom-bust and recession-recovery. **The Quarterly Journal of Austrian Economics, Vol 14:3**.
Διαθέσιμο: http://mises.org/journals/qjae/pdf/qjae14_3_1.pdf

Economist (31 Aug 2012). **Keynes and Hayek**. Adventures in Wonderland.
Διαθέσιμο: <http://www.economist.com/blogs/freeexchange/2012/08/keynes-and-hayek>

Heilbroner, R. (1996). **Οι Φιλόσοφοι του Οικονομικού Κόσμου**. Εκδόσεις Κριτική: Αθήνα.

Klein, P. (1992). Biography of F.A Hayek (1899-1992). In Hayek, 1992, pp. 1-15.
Διαθέσιμο: http://mises.org/page/1454/Biography-of-F-A-Hayek-18991992#N_1

Lewis, P. (15 August 1976). "**Nixon's Economic Policies Return to Haunt the G.O.P.**". New York Times.

Moggridge, D. (1992). **John Maynard Keynes. An Economist's Biography**. Routledge: London and New York.

Screpanti, E and Zamagni, S. (2004). **Η Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης**. Τυπωθήτω Δαρδανός: Αθήνα.

Shearmur, J. (1995). Hayek, Keynes and the State. **History of Economic Review**.
Διαθέσιμο: <http://www.hetsa.org.au/pdf-back/26-A-6.pdf>

Skidelsky, R. (2011). **Keynes. Επιστροφή στη διδασκαλία του**. Εκδόσεις Κριτική:
Αθήνα.

Skidelsky, R. (2007). **Hayek vs Keynes: the road to reconciliation**. Cambridge
Collections online: Cambridge University Press.

Διαθέσιμο: <http://www.skidelskyr.com/site/article/hayek-versus-keynes-the-road-to-reconciliation/>

Ventelou, B. (2004). **Millenial Keynes**. M.E.Sharpe: New York.